

The function of financial structure in strengthening the Iran's national security in the Safavid era

Amirhosseyn Shamaeezadeh*

Received: 2020/04/24

Mahdi Hamzeh poor**

Accepted: 2021/01/19

Hamid Rahimof***

The issue of security is one of the fundamental phenomena considered by the intellectuals and an individual and social need that the development of it is the duty of the nation and governments. The lack of national security affects the financial structure of each country and the lack of a proper financial structure affects the national security of that country and endangers the country. In the Safavid era, the existence of financial structures was one of the important factors influencing the Strengthening of national security, and the government relied on financial resources to secure it. Therefore, this study, in view of this issue, is intended to examine the "financial structures in Strengthening the national security of the Safavid era" and tries to find a suitable answer to the following questions: What is the impact of financial structures on national security and Strengthening provision? Of National Security in the Safavid Period? What was the mechanism of the role of financial structures in the Safavid era? Accordingly, the results of the study suggest that financial structures in a variety of ways, including increasing government financial revenue to build a cohesive army, secure roads and borders, expand commercial communications, establish inns and roads, and prevent political inactivity, Society played a major role in defending national security during the Safavid era.

Keywords: Economic security, Finance, Iran, National Security, Safavid era.

* M.A Student of Financial Management, Imam Sadig University, Tehran, I.R.Iran
(Corresponding author).

shamaeeamir@gmail.com

 0000-0002-5146-6826

** Assistant Professor of Management, Imam Sadig University, Tehran, I.R.Iran.

m.hamzehpoor@isu.ac.com

 0000-0002-6158-7875

*** Masters degree of Financial Management, Ashrafi Esfahani University, Isfahan, I.R.Iran.

hamidrahimof@yahoo.com

 0000-0002-4784-0475

نقش ساختارهای مالی در تقویت امنیت ملی در دوره صفویه

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۳۰

مقاله برای بازنگری به مدت ۱۷ روز نزد نویسندگان بوده است.

امیرحسین شماعی زاده*

مهدی حمزه پور**

حمیدرضا رحیم اف***

چکیده

نبود امنیت ملی بر ساختار مالی هر کشور تأثیر می‌گذارد و همچنین نبود ساختار مالی مناسب در هر کشور بر امنیت ملی آن کشور تأثیر می‌گذارد و کشور را به خطر می‌اندازد. در دوره صفوی وجود ساختارهای مالی یکی از عوامل مهم تأثیرگذار بر تقویت امنیت ملی به شمار می‌آید و حکومت با تکیه بر منابع مالی به برقراری امنیت می‌پرداخت. این پژوهش ذیل پارادایم تفسیری و با استراتژی (راهبرد) پژوهش کیفی به منظور تحلیل «نقش ساختارهای مالی در تقویت امنیت ملی دوره صفوی» با الگوی تحلیل محتوای کیفی به رشته تحریر درآمده است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که ساختارهای مالی به شیوه‌های مختلف، از جمله افزایش درآمد مالی دولت برای ایجاد ارتش منسجم، ایجاد امنیت راه‌ها و مرزها، گسترش ارتباطات تجاری، تأسیس کاروان‌سراها و جاده‌ها و پیشگیری از انفعال سیاسی و اجتماعی در تقویت امنیت ملی در دوره صفویه نقش بسزایی داشت.

واژگان کلیدی: امنیت اقتصادی، امنیت ملی، ایران، ساختارهای مالی، صفویه.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

* دانشجوی دکتری مدیریت مالی دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، تهران، جمهوری اسلامی ایران (نویسنده مسئول).

shamaeeamir@gmail.com

0000-0002-5146-6826

** استادیار گروه مدیریت صنعتی، دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، تهران، جمهوری اسلامی ایران.

m.hamzehpoor@isu.ac.ir

0000-0002-6158-7875

*** کارشناسی ارشد مدیریت مالی، دانشگاه اشرفی اصفهانی، اصفهان، جمهوری اسلامی ایران.

hamidrahimof@yahoo.com

0000-0002-4784-0475

مقدمه

بیان مسئله: اقتصاد دوره صفویه به اقتضای نقش حکومت و نحوه قدرت‌گیری دولت نسبت به دوره‌های دیگر فرق داشت. در این دوره کشاورزی رشد و توسعه زیادی پیدا کرد، شهرنشینی و تولیدات شهری و روستایی گسترش یافت. بازرگانی ایران در دوره رشد و توسعه زیادی یافت و این به دلیل حمایت سردمداران این سلسله از دادوستد، گسترش و استقرار امنیت در مناطق مختلف بود (ورداسبی، ۱۳۵۵، ص. ۱۴ و ۸۰-۷۲). بنابراین منابع مالی این دوره موجب گشت دولت صفویه از موقعیت مناسبی برای تقویت امنیت ملی برخوردار گردد. پژوهش حاضر درصدد بررسی نقش ساختارهای مالی در تقویت امنیت ملی می‌باشد.

اهمیت: پژوهش حاضر از آنجا که به تقویت مطالعات تاریخی در حوزه امنیت‌پژوهی کمک می‌نماید، دارای اهمیت نظری است. ضمناً از آن حیث که به تبیین و تحلیل تجارب بومی می‌پردازد، دارای اهمیت کاربردی نیز است.

ضرورت: با توجه به مختصات کلان اقتصادی و ویژگی‌های خرد خانوارها و بنگاه‌های اقتصادی از یک‌سو و تحولات منطقه‌ای از سوی دیگر، تنظیم ساختار مالی ایران امری ضروری است، که باید متناسب با سرعت رشد اقتصادی و توزیع درآمد کشور حرکت کند. توسعه ساختار مالی کشور با عنایت به تحولات جهانی، بخصوص در بازارهای مالی ضرورتی انکارناپذیر به شمار می‌رود. با این توصیف پژوهش حاضر دارای ضرورت کاربردی است.

اهداف: تقویت گفتمان بومی امنیت هدف اصلی پژوهش حاضر است. در این ارتباط برجسته‌سازی رویکرد دولت صفوی در حوزه امنیت ملی و همچنین کمک به مدیران امنیتی برای استفاده از تجارب آن دوره به عنوان اهداف فرعی مدنظر می‌باشد.

سؤال‌ها و فرضیه: این پژوهش فرضیه‌آزما نیست. سؤال اصلی نویسندگان عبارت است از: «ساختارهای مالی چه نقشی در تقویت امنیت ملی در دوره صفویه داشته است؟». در همین ارتباط سؤال‌های فرعی عبارتند از: ساختار مالی نظام سیاسی در دوره صفویه چگونه بوده است؟ اهمیت کدام‌یک از ساختارهای مالی در دوره صفویه برای امنیت‌سازی بیشتر بوده است؟

۱. پیشینه پژوهش

پیشینه تحقیق حاضر در دو حوزه به شرح زیر قابل ارایه است:

۱-۱. پیشینه پژوهش در نشریه علمی دانش سیاسی

در ارتباط با الگوی حکمرانی دولت صفویه تنها یک مقاله در دانش سیاسی منتشر شده که از منظری جامعه شناختی به الگوی ارتباطی نخبگان و دولت پرداخته و از موضوع امنیت در آن بحثی نشده است (جمالزاده و درستی، ۱۳۸۹). اما در بحث امنیت، این نشریه مقالات متعددی منتشر نموده که از حیث محتوایی در دو دسته کلان جای می‌گیرند:

الف. مطالعات نظری در حوزه امنیت پژوهی

ویژگی بارز این مقاله‌ها، داشتن رویکرد بومی به موضوع می‌باشد و اینکه مبانی و اصول اسلامی به بحث گذارده شده‌اند. برای مثال می‌توان به مقاله‌های زیر اشاره نمود: افتخاری (۱۳۹۴) که نظریه «امنیت اجتماعی شده» را در سیره نبوی (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) ارایه نموده است؛ افتخاری (۱۳۹۱) که با استفاده از روش تفسیر قرآن کریم، اصول گفتمان اسلامی در موضوع امنیت اجتماعی شده» را عرضه داشته است؛ و افتخاری و شهباز (۱۳۹۸) که به تبیین دیدگاه‌های امنیتی آیت الله مهدوی اهتمام نموده‌اند.

ب. مطالعات کاربردی در حوزه امنیت پژوهی

این دسته از منابع به بررسی و تحلیل موضوعات عملیاتی امنیت ملی در ایران اختصاص دارد. برای مثال می‌توان به موارد زیر اشاره داشت: طباطبایی و حسینی (۱۳۹۹) به تحلیل شرایط امنیتی ایران در حوزه دریای خزر پرداخته‌اند؛ قیصری (۱۳۹۲) الگوی امنیت پایدار ایران را به بحث گذارده؛ چنانکه آدمی و همکارانش لوازم تحقق امنیت پایدار را تبیین نموده‌اند و حاجی یوسفی و بغیری (۱۳۹۰) به تحلیل روند تنظیم سند امنیت ملی ایران اقدام نموده‌اند.

چنانکه ملاحظه می‌شود علی‌رغم حجم بالای مطالعات امنیتی منتشر شده در این نشریه، موضوع از منظر تاریخ تحولات دولت‌ها در ایران و با رویکرد حکمرانی، تا کنون بررسی نشده و از این حیث این مقاله دارای نوآوری است.

۲-۱. پیشینه پژوهش در سایر منابع

منابع موجود در این خصوص را می‌توان به دو دوگروه اصلی تقسیم نمود:

اول. پژوهش‌هایی که صرفاً به موضوع امنیت پرداخته‌اند.

در این متون نویسندگان ابعاد مختلف امنیت را مورد کنکاش قرار داده‌اند و موضوع ساختار مالی به عنوان متغیری اصلی در معادلات امنیتی مورد بحث نمی‌باشد. در این خصوص، می‌توان به آن دسته از منابعی اشاره داشت که معمولاً ابعاد امنیت را به بحث گذارده‌اند. برای مثال بوزان، ویور و ویلد (۱۳۹۱) به بررسی ابعاد نظامی اقتصادی سیاسی و زیست‌محیطی پرداخته است. رابرت ماندل (۱۳۷۷) همین ابعاد را با اضافه کردن ابعاد امنیت منابع و محیط بررسی نموده است. از طرفی دیگر افتخاری (۱۳۸۱) و حمزه‌پور (۱۳۹۷) مسئله امنیت ملی را با رویکردهای مختلف (سیاسی، نظامی، اخلاقی) مورد کنکاش قرار داده‌اند.

دوم. پژوهش‌هایی که در حوزه تحلیل عملکرد دولت صفوی انجام شده‌اند.

این آثار با توجه به محتوای آنها به دو گروه قابل تقسیم است:

الف. مطالعات تاریخی در خصوص نظام سیاسی و اجتماعی صفویه که از آن جمله می‌توان به این منابع اشاره داشت: تاریخ تحولات اجتماعی ایران (فوران، ۱۳۸۰)، سفرنامه تاورنیه (تاورنیه، ۱۳۳۶)، علل کندی و ناپیوستگی رشد فئودالی در ایران (ورداسبی، ۱۳۵۵)، در باب صفویان (سیوری، ۱۳۸۰)، ایران در زمان صفویه (تاجبخش، ۱۳۴۰)، تاریخ زندگینامه شاه عباس اول (فلسفی، ۱۳۵۸).

ب. مقالات مربوط به اقتصاد دوره صفوی که عبارتند از: مقاله کریمی موغاری و خرمی مقدمی (۱۳۹۴) در زمینه بررسی عملکرد اقتصادی ایران در عصر صفوی و مقایسه آن با اروپای قرن ۱۷ به این نتیجه رسیده است که اقتصاد آن دوره به دلیل فقدان قانون، قدرت مطلقه شاهان و ضعف نهادهای مدنی امکان دسترسی آزاد به بازارهای سیاسی و اقتصادی را نداده و مانع از پیشرفت تکنولوژیک و فنی بوده است. همچنین موسوی، مودت و حکیمی‌پور (۱۳۹۷) با بررسی کاربرد اصطلاحات مالی در نظام دیوانی صفوی به این نتیجه رسیدند دستگاه مالیاتی ایران عصر صفوی با برخورداری از یک نظام سلسله‌مراتبی، بر قریب به اکثریت زمینه‌های اقتصادی و درآمدزای جامعه عصر خود

نظارت داشته است. بهرام زاده و اخوان نیک (۱۳۹۶) هم با بررسی ساختار نظام مالی اداری آن دوران و مقایسه با دوران قاجار دریافتند در این دو دوره به علت توسعه کارکردهای نظام اداری و مالی از صاحب منصبان نظامی و اداری استفاده می شد و بسیاری از شغلها نقش و عملکردهای گوناگون و مهمی در حوزه های اجرایی، قضائی و امنیت اجتماعی بر عهده داشتند.

بر این اساس مشخص می شود پژوهش حاضر از دو حیث متمایز از منابع موجود است: از حیث موضوعی به ارتباط ساختار مالی و امنیت تأکید دارد که در آثار پیشین بدان پرداخته نشده است و دیگر آنکه رویکردی بومی دارد.

۲. مبانی مفهومی و نظری

۲-۱. امنیت

تعاریف امنیت متعدّدند اما در حد نوشتار حاضر می توان آن را چنین تعریف نمود: «امنیت در بعد عینی، فقدان تهدیدها نسبت به ارزشها، منافع و اهداف و در جهت ذهنی، فقدان ترس از اینکه این بنیانهای ملی (ارزشها، منافع و اهداف) مورد هجوم (فیزیکی و غیرفیزیکی) واقع بشوند، مورد سنجش قرار می دهد» (تاجیک، ۱۳۸۱، ص. ۴۷). در این تعریف با وجود پذیرش دو بعد عینی و ذهنی، بیشتر بر بعد سلبی (نفی تهدید) تمرکز می کند. افتخاری هم در تعریف امنیت می نویسد: «امنیت، رسیدن به سطحی از اطمینان خاطر برای تحصیل و صیانت از کلیه منافع ملی است» (افتخاری، ۱۳۷۹، ص. ۲۸). بنابراین در مجموع از تعاریفی که برای امنیت بیان شد، می توان این تعریف کلی را بیان کرد: امنیت وضعیتی است که در آن منافع بازیگر از سوی دیگر بازیگران در مخاطره نباشد و یا در صورت وجود خطر احتمالی، توان مدیریت آن را داشته باشد.

۲-۲. امنیت ملی

امنیت ملی مفهومی چندوجهی است و به همین دلیل درباره معنای آن اختلاف نظر زیادی وجود دارد. در تعریف ساده ای از امنیت ملی می توان گفت: توانایی یک ملت برای حفاظت از ارزشهای حیاتی داخلی در مقابل تهدیدهای خارجی و اینکه کشورها

سیاست‌ها و تصمیم‌های لازم را برای حمایت از ارزش‌های داخلی در مقابل تهدیدهای خارجی، اتخاذ می‌کنند.

۲-۳. ساختار مالی

نظام مالی کشورها به عنوان بازوی محرک رشد اقتصادی، قابل طرح است. به طور کلی هر نظام مالی دو وظیفه اصلی دارد: انتقال وجوه مالی به مولدترین استفاده‌ها (وظیفه تخصیص) و اطمینان از وجود یک جریان بازدهی به اندازه کافی مناسب برای تأمین‌کنندگان مالی (وظایف حمایتی). زمانی که نظام مالی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد، تفاوت‌های اصلی در وظایف حمایتی بروز می‌کند. وظایف حمایتی همان ویژگی‌های مربوط به رابطه بین تأمین‌کننده‌های مالی و مشتریان آنهاست و به این ترتیب، بر وظیفه تخصیص نیز تأثیرگذار است (تقوی و همکاران، ۱۳۹۴). آنچه در این پژوهش به عنوان ساختار مالی در نظر گرفته شده، عبارت است از تولید، اشتغال و تجارت خارجی دوران صفوی و کلیه مکانیزم‌هایی که تأمین منابع مالی آن دوران انجام شده است.

۳. روش پژوهش (تحلیل محتوا)

تحلیل محتوا، توصیف نظام‌مند و به عبارتی کمی یا کیفی متن با سخن است. تحلیل محتوا در واقع کشف محتوای پنهان داده‌ها از ورای گفته‌ها است (جاوید، ۱۳۹۱، ص. ۱۵۸). این پژوهش ذیل پارادایم تفسیری و با استراتژی پژوهش کیفی و با روش تحلیل محتوای کیفی الگویابی شده است. تحلیل محتوای کیفی دارای سه رویکرد عرفی، جهت‌دار و تلخیصی است که هر یک در گونه خاصی از پژوهش کاربرد دارند. در مجموع تمام این‌گونه‌های تحلیل محتوا در پی آن هستند تا ویژگی‌های ظاهری که متن را به شکل عینی و نظام‌مند برای مخاطب توصیف نمایند. در مواقعی که با محدودیت داده‌ها روبرو هستیم؛ به طور طبیعی تحلیل محتوای کیفی با رویکرد عرفی توصیه می‌شود (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰، صص. ۲۸-۱۹). امتیاز بارز این روش آن است که ایده‌ای بر متن تحمیل نشده و الگو از درون داده‌ها استنباط می‌شود. در این پژوهش مطابق با این روش، گام‌های اجرایی زیر برداشته شده است:

گام اول. گردآوری داده‌ها

مهم‌ترین منابعی که در آن ابعاد مالی عملکرد صفویه در آنها به بحث گذارده شده، مورد بررسی قرار گرفته است. منابع مورد نظر در این پژوهش با توجه به دو معیار گزینش شده‌اند: اول بیان دقیق و جزئی شرایط موجود در دوران صفوی و امکان برداشت نکات مطابق با اهداف تحقیق، دوم جامعیت آنها، به گونه‌ای که تحلیل نویسندگان را به شرایط واقعی موجود در آن دوره نزدیک نماید (جدول شماره ۱).

جدول شماره (۱): منابع برگزیده در ارتباط با تاریخ تحول صفویه

کد	تعداد کدهای مرتبط	عنوان کتاب
A	3	تاریخ ایران از باستان تا سده هیجده میلادی
B	3	مقاومت شکننده؛ تاریخ تحولات اجتماعی ایران
C	2	سفرنامه دن گارسیا د سیلوا فیگوتروا: سفیر اسپانیا در دربار شاه عباس اول
D	2	علل کندی و ناپیوستگی رشد فئودالی در ایران
E	1	پژوهش دانشگاه کمبریج، تاریخ ایران دوره صفویان
F	1	صفویان در گذرگاه تاریخ
G	3	سفرنامه تاورنیه
H	1	وضع کشور شاهنشاهی ایران در زمان شاه سلیمان صفوی (سفرنامه سانسون)
I	1	در باب صفویان
J	1	خلاصه‌التواریخ
K	1	آدام، سفرنامه مسکو و ایران
l	1	ایران در زمان صفویه
M	7	سیاحت‌نامه شاردن
N	1	سازمان اداری حکومت صفوی با تعلقات و حواشی
O	1	خلاصه‌السییر (تاریخ روزگار شاه صفی)
P	2	تاریخ زندگانی شاه عباس اول
Q	2	ایران در روزگار شاه اسماعیل و شاه طهماسب
R	1	یادی از کاروان‌سراها، رباط‌ها و کاروان‌ها در ایران

کد	تعداد کدهای مرتبط	عنوان کتاب
S	1	جزر و مد سیاست و اقتصاد در امپراتوری صفویه
T	1	سیاست خارجی ایران در دوره صفویه
V	1	شاه عباس اول
W	1	تحقیقاتی در تاریخ ایران عصر صفوی

گام دوم تبیین موضوع

در پژوهش حاضر پس از مرحله موضوع‌شناسی به استخراج فیش‌های مربوط در مکتوبات موجود و همچنین جست‌وجوی الکترونیک در مورد آن دوران پرداخته شده است. لازم به ذکر است که در باب بررسی نقش ساختارهای مالی در دوران صفویه ۳۸ فیش انتخاب و در این پژوهش به کار گرفته شده است.

گام سوم: ترسیم جداول معنایی

محققان با پالایش مفاهیم، ارتباط موجود میان آنها را به دست آورده و از طریق طبقه‌بندی مفاهیم مورد نظر، به عملیاتی نمودن مفاهیم همت گمارده‌اند. این مرحله نیازمند دقت مفهومی بالایی است، چراکه ممکن است کلمات افراد به گونه‌ای بیان شده باشد که حالت مبهم و دو پهلو داشته باشد و به سادگی نتوان مقصود آن را تشخیص داد (رضوانی، ۱۳۸۹، ص. ۴۲). در این مقاله کدها متناسب با مبادی مفهومی و نظری مقاله به ترتیب شماره‌گذاری شده و در جداول آورده و در آنها اعمال شده است.

گام چهارم. تحلیل کدهای تحلیلی

با توجه به بسته‌های معنایی، محققان در ذیل هر جدول، تحلیل‌های ناظر بر شبکه ارتباطات بین معانی و مفاهیم را ارائه داده و به اقتضای بحث، آنها را جایابی و با نظریات موجود تطبیق داده‌اند.

۴. منابع مالی صفویه

در این قسمت منابع مالی صفویه که پشتیبان سیاست‌های مختلف این نظام و از آن جمله امنیت، بوده‌اند؛ مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد.

جدول شماره (۲): منابع مالی صفویه

کد	دلالت	منبع	مدرک
۱	کشاورزی، مهم ترین منبع مالی دوره صفویه	A:532	در ساختار اقتصادی دوره صفویه، کشاورزی نقش بسیار مهمی ایفا می کرد و دیگر فعالیت های اقتصادی در مرتبه بعد قرار داشتند. اهمیت توجه به این بخش به این دلیل است که بخش مهمی از صادرات ایران عصر صفوی به طور مستقیم و یا غیرمستقیم با کشاورزی در ارتباط بوده و به عبارتی، تولیدات کشاورزی را شامل می شده است.
۲	کشاورزی بخش مهمی از صادرات دوران صفوی		
۳	دامداری، دومین پایه اقتصاد داخلی دوران صفویه (۳۵ تا ۴۰ درصد مردم)	B:55	علاوه بر کشاورزی، یکی دیگر از پایه های اقتصاد داخلی ایران عصر صفوی، «دامداری» بود. فعالیت های دامداری توسط دهقانان یا چادر نشین ها صورت می گرفت. جان فوران جمعیت شبانکاره ایران در عصر صفوی را ۳۵ تا ۴۰ درصد تخمین می زند.
۴	دام تأمین کننده انواع اقلام غذایی، پوشاکی و وسیله حمل و نقل	B:53	دام برای جامعه، اقلام مورد نیاز همچون غذا، پوشاک و وسایل حمل و نقل را فراهم می کرد. چراگاه هایی که طوایف مختلف مشترکاً جهت تغذیه دام ها از آن استفاده می کردند با مرزبندی های معینی در بین آنها مشخص می گردید. دام ها جزو اموال خصوصی خانواده های گسترده بود و فرآورده های دامی نیز به خودشان تعلق داشت.
۵	علاوه بر عشایر روستاییان هم به دامداری می پرداختند.	C:72-73	روستاییان نیز دامداری می کردند و قسمتی از معاش خود را از این راه به دست می آوردند. فیگوتروا می نویسد: «بهترین پوست بزغاله در لار یافت می شود، زیرا وسیله معاش آنها بود و اغلب اوقات همه ثروت اهالی از این طریق بود».
۶	یکی از پایه های اقتصادی آن دوره مربوط به تولیدات شهری است	D:20-14	تولید کالایی در شهرهای این دوره، البته همپای رونق تجارت و گسترش حیات شهری افزایش یافته است. گسترش تجارت داخلی به بازارها و تجارت خارجی می بایست ضرب تولید کالایی را نیز بالا برده باشد. مسئله تلازم رشد تجارت و تولید کالایی امری بدیهی و ضروری است. این روند در جامعه غرب، با توجه به شهرهای آزاد و اصناف قدرتمند آنجا، به استقرار نظام اصناف در ابتدای امر

کد	دلالت	منبع	مدرک
			انجامید و سپس با درهم شکستن آن، مراحل بالاتری از تولید کالایی را تجربه کرد: مرحله تولید و صنایع خانگی که مستلزم دخالت سرمایه‌های تجار در روند تولید بود. سپس مرحله تولید کارگاهی را تجربه کردند که تولید انبوه جهت بازارهای نامشخص، انقلاب تجاری و انباشت سرمایه در غرب را میسر ساخت.
۷	علاوه بر تجارت داخلی تجارت خارجی نیز در این دوره رونق داشته است. مهم‌ترین کالای تجاری آن دوره ابریشم بوده است.	E:230	مهم‌ترین کالای تجاری ایران را ابریشم تشکیل می‌داد که به مقدار زیاد به عثمانی صادر می‌شد و در آنجا بخشی از آن در صنایع ابریشمی ترکیه که در بورسه متمرکز بود، مصرف می‌گشت و بخشی دیگر را تجار ونیزی خریداری می‌کردند تا وارد بازارهای اروپا سازند.
۸	انواع صادرات آن دوران ابریشم و پشم گوسفند و موی شتر بوده است.	F:249 G:195	سایر صادرات ایران در مقایسه با ابریشم کم‌اهمیت‌تر بود. پشم کرمان که بهترین نوع آن پشم گوسفند آن بود و از مشهد هم اندکی به دست می‌آمد به‌وسیله کمپانی‌های اروپایی صادر می‌شد و به کشورهای حوزه مدیترانه هم می‌رفت. هلندی‌ها هم میزان قابل ملاحظه‌ای پشم صادر می‌کردند که بیشتر برای تولید کلاه و دکمه به‌کار می‌رفت. به گفته تاورنیه موی شتر از پشم کلیه حیوانات اهلی بهتر است و از آن منسوجات نفیسی تهیه می‌کنند و در اروپا از آن کلاه لبه‌دار می‌سازند.
۹	درآمد دولت از مالیات بیشتر درآمد دولت از مالیات بر عایدی سرمایه (عایدی زمین)	H:185	در زمان صفویه بیشتر بودجه کشوری از عوائد زمین تأمین می‌گردید بدین ترتیب به جای پول نقد حواله به املاک و عوائد اراضی می‌گردید و دولت به جای پول با صدور حواله بر عهده ولایات تعهدات خود را عملی می‌ساخت. علت آنکه در ایران زمان صفوی به این طریق عمل می‌شد آن بود که املاک را به ندرت اجاره می‌دادند و از املاک مالیات مستقیم دریافت می‌داشتند و نیز به علت آنکه، نه به اندازه کافی تجارت رایج بود و نه جنب‌وجوش کافی در این کشور برای تبدیل کار پول وجود داشت.

کد	دلالت	منبع	مدرک
۱۰	دریافت مالیات از مال التجاره تا سال ۹۷۲	I:50	تا سال ۹۷۲ق مالیاتی که از مال التجاره های سوداگران و مردم بر دروازه های بلاد و معابر گرفته می شد به نام «تمغا» معروف بود. در این سال شاه طهماسب بنا به خواهی که دید تمغاوات کل ممالک محروسه را لغو کرد (قمی، ۱۳۵۹، ج ۱، صص. ۴۴۹-۴۵۰). از آن زمان دیگر تمغا احیاء نشد و به جای آن مالیاتی جزئی از پیشه وران به نام «مال محترفه» گرفته می شد. راجر سیوری معتقد است شاه طهماسب یک هفتم مالیات بر کلیه مال التجاره ها برقرار کرد.
۱۱	بخشی از درآمد دولت از محل اجاره انواع کاروان سرا، گرمابه، خانه و میدان و حتی اجاره از رودخانه های پر از ماهی	J:225-226 K:2/745	از بیت اللطف ها، شراب خانه، معجون خانه و قمارخانه. در زمان شاه طهماسب مبلغ دوازده هزار تومان از این اماکن گرفته می شد. کاروان سراها، گرمابه ها، خانه ها و میدان های متعلق به شاه که وی اجاره داده بود. کاروان سراهایی که تجار در آن حجره داشته و مشغول تجارت بودند سالانه مبلغ پنجاه هزار تالر (۱۵۰ هزار مارک) [حدود سه هزار تومان] به شاه مالیات می دادند. منبع دیگر درآمد شاه، اجاره رودخانه های پر از ماهی گیلان بود.
۱۲	جزیه منبع مالی دیگر دولت مربوط به غیرمسلمانان	M:96-98/8	جزیه نیز به عنوان حقوق اربابی از غیر مسلمانان ایرانی و خارجیانی که به تابعیت ایران درآمده و در ایران زندگی می کردند گرفته می شد. این عوارض یا مالیات سرانه یک منقال طلا برای هر نفر از افراد مذکور بود که هر سال أخذ می گردید.
۱۳	عوارض راه منبع دیگر مالی دولت	L:389-390	ابتدا مقدار مالیاتی که نسبت به عوارض راه گرفته می شد بسیار کم بود و صرف تعمیر راه ها و تأمین حقوق راهدارها می شد ولی کم کم میزان این مالیات زیاد شد و عواید زیادی برای دولت حاصل گردید. این مالیات در موقع ورود به شهر و یا خروج از شهر از تجار داخلی و خارجی گرفته می شد. فقط بعضی از تجار خارجی طبق قرارداد منعقد شده بین دو دولت از پرداخت مالیات راه معاف بودند.

کد	دلالت	منبع	مدرک
۱۴	موقوفات نوع دیگری از منابع مالی که صرفاً در امور عام‌المنفعه و مذهبی استفاده می‌شد	M:413/8	عواید اراضی و املاک وقفی به هشتصد هزار تومان معادل سی و شش میلیون فرانک بالغ می‌گردید. این عواید معمولاً صرف امور مذهبی و عام‌المنفعه و خیریه مانند مساجد، خیرات و مبرات و پل‌ها و... می‌شد.
۱۵	سرمایه‌گذاری شاه در بخش دامپروری	M: 3/ 1248	«بعضی از چوپان‌ها دارای گله‌های فراوانی از بز و گوسفندند. یک هفتم محصولات این گله‌ها متعلق به شاه است.
۱۶	مالیات چوپان‌بیگی	N:222-223	سلاطین صفوی علاوه بر گله‌های متعدد گوسفند که خود داشتند، سالیانه مبالغی به عنوان مالیات از گوسفندداران می‌گرفتند که این مالیات «چوپان‌بیگی» خوانده می‌شد.

با توجه به جدول بالا حال می‌توان مهمترین دلالت‌های تجربه دوره صفویه را در
موضوع منابع درآمد، به شرح زیر تبیین نمود:

منبع (۱). زمین و کشاورزی

در دوره صفویه اشتغال اکثریت مردم به کشاورزی بوده است (کد ۱ و ۳) و دامپروری،
تولیدات شهری و تجارت داخلی و خارجی به ترتیب رتبه‌های بعدی میان شغل‌های آن
دوره را تشکیل می‌داده است (کد ۳ و ۶ و ۷).

منبع (۲). دامداری

در آن دوران دامپروری فقط بر دوش عشایر نبوده و بخش مهمی از آن نیز به اقتصاد
روستایی مربوط می‌شده است. (کد ۵) تولیدات این بخش علاوه بر تأمین نیازهای داخل
نقش مهمی نیز در صادرات کشور ایفا نموده است (کد ۸).

منبع (۳). تجارت داخلی و خارجی

در دوره مورد بحث، رونق تجارت داخلی اصولاً متکی بر رشد و شکوفایی شیوه تولید
روستایی و از سوی دیگر شیوه تولید کالایی است در حالی که فروش خارجی نیز
مربوط به تولیدات کشاورزی و دامپروری بوده است (کد ۲ و ۴). تولیدات شهری (به
عنوان یکی از ساختارهای مالی) صرفاً به بافندگی محدود بوده (کد ۶) و تجارت
خارجی اقلامی از جمله ابریشم و پشم گوسفند و موی شتر بوده است (کد ۸).

منبع (۴). منابع مالیاتی

اما در مورد درآمدهای دولت در آن دوره باید گفت که خود دولت به اجاره زمین و دام به کشاورزان و دامداران اقدام می‌نموده است و علاوه بر آن از کاروان‌سراها، رودخانه‌ها، و کافه‌ها اجاره می‌گرفته است (کد ۱۵ و ۱۱). علاوه بر این بخشی از درآمد دولت از عوارض راه‌ها و گرفتن جزیه از اقلیت‌های دینی مربوط می‌شده است (کد ۱۲ و ۱۳). در کنار اینها اما درآمد اصلی دولت از مالیات بر عایدی سرمایه بوده است که بخش عمده درآمدها را تشکیل می‌داده است و در کنار آن از مال‌التجاره نیز در بخشی از دوران صفوی مالیات گرفته شده است (کد ۹ و ۱۰). مالیات چوپان‌بیگی هم مالیات دیگر این بخش بوده است (کد ۱۶).

منبع (۵). کمک‌های مردمی

مطابق با فرهنگ غنی ایرانی اسلامی در دوران صفویه بخشی از تأمین مالی امور کشور توسط خود مردم و با اهداف خیرخواهانه انجام می‌شده است. وجود سنت حسنه وقف به نوعی کمک کار دولت در امور عام‌المنفعه بوده و بسیاری از امور عام‌المنفعه و مذهبی از محل موقوفات آن دوره بوده است (کد ۱۴).

۵. اقدامات حکومت صفویه در راستای توسعه ساختارهای مالی

حکومت صفوی در راستای تقویت ساختارهای مالی و اقتصادی خود تدابیری اندیشید که توانست آن حکومت را بر سایر حکومت‌های زمان خود تفوق بخشد. در این بخش به بررسی کم‌وکیف این تدابیر پرداخته خواهد شد.

جدول شماره (۳): اقدامات حکومت صفویه در راستای توسعه ساختارهای مالی

کد	دالت	منبع	مدرک
۱۷	تغییر سیاست دولت نسبت به کشاورزی (از فئودال چادرنشین به مقیم) از زمان شاه عباس اول	A:532	انتقال زمام امور سیاست دولت از فئودال‌های چادرنشین ترک به دست فئودال‌های مقیم و اسکان یافته ایرانی و اصلاحاتی که در عهد شاه عباس اول به عمل آمد و به خصوص سبک شدن بار مالیات‌ها در زمان آن پادشاه و ترقی و تکامل روابط کالا - پولی و پایان جنگ‌های ویران‌کننده با عثمانی‌ها و
۱۸	مدیریت مالیات در جهت رونق تولید		

کد	دالت	منبع	مدرک
۱۹	صلح طولانی مدت در زمان شاه عباس اول		خان‌نشین‌های ازبک و استقرار یک صلح طولانی موجب اعتلای نسبی نیروهای تولیدی ایران و به خصوص کشاورزی شد.
۲۰	مدیریت شبکه‌های آبیاری در جهت رونق کشاورزی	M:302/4	شاردن در این دوره به رشد سریع شبکه‌های آبیاری و بازسازی کاریزها توجه می‌کند و معتقد است: «در فن اکتشاف و هدایت آب، هیچ مردمی در جهان به پای ایرانیان نمی‌رسند».
۲۱	بهبود بودن وضعیت کشاورزی در ایران نسبت به اروپا به گواه وضع زندگی مردم	M:1238/3	شاردن موانع بسیاری را در رونق کشاورزی ایران بیان می‌کند، اما معتقد است حاصل کار کشاورزان ایرانی از دهقانان و کشاورزان اروپایی که در شرایط مساعدی کشاورزی می‌کنند و از زمین‌های حاصلخیز برخوردارند، بیشتر است. او گواه این مطلب را طرز لباس پوشیدن کشاورزان، زنان و بچه‌هایشان و همچنین استفاده زنان از گردنبند و دستبندهای طلا و نقره و دیگر زیورآلات بیان می‌کند.
۲۲	افزایش تعداد روستاها در جهت افزایش اشتغال به کشاورزی	A:744 B:55	در دوره صفوی افزایش تعداد روستاها باعث اشتغال بیشتر مردم به کشاورزی و رونق آن شد. از میزان مالیاتی که روستاهای اطراف اصفهان عاید خزانه می‌کردند و مبلغ ۶۰ هزار تالر در سال بود، می‌توان به رونق و شکوفایی کشاورزی در روستاهای این ناحیه و به تبع آن سایر مناطق کشور پی برد. بدین ترتیب از میان جمعیتی بین ۶ تا ۱۰ میلیون نفر، حدود ۲۷۰۰۰۰۰ تا ۵ میلیون نفر دهقان بوده‌اند.
۲۳	تقسیم‌بندی مناسب کشور برای انواع کشت‌ها و در نتیجه صادرات مناسب	M:81/4	تولیدات کشاورزی به گروه‌های غلات، نباتات صنعتی، سبزیجات، صیفی‌جات، میوه و خشکبار تقسیم می‌شد که به سراسر ایران و کشورهای دیگر نیز صادر می‌کردند. ایالات شمالی در زمینه پرورش ابریشم، زعفران و مرکبات رتبه اول را داشتند و ابریشم تولیدی آنجا یکی از ارکان اساسی اقتصاد کشور به شمار می‌رفت. در آذربایجان پنبه مرغوب و

کد	دالت	منبع	مدرک
			در قزوین و همدان پسته پرورش داده می‌شد. صیفی‌جات نیز در نواحی مرکزی تولید می‌شد. اکثر محصولات کشاورزی را در ایران کشت می‌کردند به طوری که شاردن می‌نویسد: «در ایران عین کلیه میوه‌هایی که ما در اروپا داریم و حتی محصولاتی که ما نداریم کشت می‌شود».
۲۴	تولیدات کالایی شهرها به دست صاحبان منافع (مرتبطین درباری) و اعمال قدرت حکومت از این طریق	D:72-80	از مهم‌ترین جنبه‌های تولید کالایی شهرها، وابستگی نیروهای مولده این قسمت به دستگاه و صاحبان منافع بوده است. نقش بهره‌وری حکومت از نظام تولید کالایی شهری، سبب استقرار قدرت سیاسی در شهرها و ممانعت از رشد و بالندگی سیستم تولید مستقل و آزاد و نهادهای اجتماعی و اقتصادی لازم آن می‌شده است.
۲۵	سیاست انحصار ابریشم ضربه مهمی به دشمن دیرینه ایران یعنی عثمانی زد	O:39	تا پیش از انحصار ابریشم، بخش عظیمی از این محصول به عثمانی صادر می‌شد. اما انحصاری کردن خرید و فروش ابریشم می‌توانست از صادرات آن به عثمانی جلوگیری نموده و در نتیجه به لحاظ نظامی به اقتصاد جنگی آن کشور، به عنوان یک دشمن دیرینه ضربه زند. در ربط با چنین سیاستی گفته شد که «ابریشم گیلانات را به جهت صلاح مملکت که مبادا تجار به جانب روم برند و به جهت دخل تمغا منافع عظیم عاید عساکر ایشان شود، قرق نموده بودند».
۲۶	صدور ابریشم به خارج، برای ایجاد موازنه تجارت خارجی	P:14	موازنه تجاری ایران با کشورهای غربی گرچه مثبت بوده است، اما در تجارت با کشورهای شرقی، به ویژه با هندوستان منفی بود. گذشته از این، شاه عباس در نخستین سال‌های سلطنت خود دریافته بود که دادوستد بازرگانی ایران با کشورهای بیگانه چندان رونقی ندارد و به سبب افزونی واردات بر صادرات، از ارزش مقدار سرمایه‌های نقدی کاسته شده است.

کد	دالات	منبع	مدرک
۲۷	سیاست انحصار ابریشم جبران‌کننده تراز تجاری منفی و افزایش مصکوکات نقره و طلا	Q:441	با افزایش صادرات ابریشم، ایران مقدار زیادی پول مسکوک و فلزات گران‌بها وارد می‌نمود که با آن، هم نظام گردش پولی کشور سر و سامان می‌یافت و هم بخشی از نابرابری تجاری ایران - به دلیل کمبود معادن نقره و طلا - با شرق، به ویژه با هندوستان جبران می‌شد.
۲۸	انحصار ابریشم و سایر محصولات ابرازی برای مقابله با یک‌تازی‌های پرتغالی‌ها در تجارت خلیج فارس	P:14	به لحاظ سیاسی، انحصار ابریشم ابزار مناسبی برای مقابله با یک‌تازی‌های پرتغالی‌ها در تجارت خلیج فارس، به ویژه در تجارت ابریشم محسوب می‌شد و شاه عباس با آن می‌توانست تا حدی با خودسری‌های آنان برخورد نماید. از این‌رو شاه عباس، هم برای اتخاذ سیاست معقولانه در برابر نفوذ پرتغالی‌ها و هم برای تأثیرگذاری بر روابط خارجی ایران با دیگر کشورها، تجارت ابریشم را به انحصار خویش درآورد. این نکته را هم باید یادآور شد که انحصار تنها دربرگیرنده ابریشم نبود، بلکه کالاهای دیگری چون فیروزه خراسان، مروارید بحرین (به دلیل کمبود معادن طلا و نقره در ایران) و شوره شهر لار را نیز دربرمی‌گرفت. همچنین صدور اسب نیز به نوعی در انحصار شاه بود و می‌بایست با اجازه وی انجام می‌شد.

با توجه به دلالت‌های جدول بالا می‌توان اقدامات صفویه را برای توسعه ساختار مالی به شرح زیر تبیین نمود:

اقدام (۱). توسعه بخش کشاورزی به عنوان مهمترین ساختار مالی

در زمینه کشاورزی حکومت صفوی با سیاست‌های خود از جمله افزایش روستا و سکونت کشاورزان، مدیریت مالیات‌ها و مدیریت شبکه آبیاری وضعیت کشاورزان را به جایگاهی ممتاز نسبت به سایر قدرت‌های آن زمان رساند همچنین با مدیریت انواع تولیدات کشاورزی توانست رشد مناسبی در زمینه صادرات آن دوران ایجاد کند (کد ۱۷ تا ۲۳).

اقدام (۲). وابسته‌سازی نیروهای مولد شهری به دستگاه حاکمیت

در این دوره تولیدات کالایی شهرها در دست صاحب‌نفوذان کشور بود که توسط دربار به طور مستقیم مدیریت می‌شد (کد ۲۴) به این ترتیب علی‌رغم حجم کم این تولیدات در اقتصاد کشور به دلیل توجه ویژه و مستقیم این حکومت سامان مناسبی در وضعیت تولید و اشتغال این بخش به وجود آمد. نقش حکومت در بهره‌وری نظام تولید کالایی شهرها سبب استقرار قدرت سیاسی در شهرها می‌شد.

اقدام (۳). ایجاد انحصار در تجارت خارجی ابریشم

در زمینه تجارت خارجی مهمترین سیاست صفویان انحصار ابریشم بوده است. شاه عباس یکم با آگاهی از جایگاه مهم این کالا در سیاست و اقتصاد کشور در صدد برآمد تا دادوستد این کالا را به انحصار خویش درآورد. این انحصار ۴ فایده مهم در تقویت امنیت ملی آن دوران داشته است:

یک. ضربه زدن به دشمن دیرینه آنان یعنی عثمانی،

دو. ایجاد موازنه تجارت خارجی و جبران کسری‌های تجاری،

سه. افزایش مصکوکات نقره و طلا،

چهار. مقابله با یکه‌تازی‌های پرتغالی‌ها در تجارت خلیج فارس (کد ۲۵ تا ۲۸).

۶. نقش ساختارهای مالی در تقویت امنیت ملی

فعالیت‌های ذکر شده در بخش‌های قبلی بنیه اقتصادی صفویان را تقویت نمود تا بتوانند به تقویت امنیت ملی خود پردازند. در جدول زیر جزئیات اقدامات صفویان در این زمینه بررسی خواهد شد.

جدول شماره (۴): نقش ساختارهای مالی در تقویت امنیت ملی

کد	دلالت	منبع	متن
۲۹	ایجاد تسهیلات رفاهی راه‌ها	Q:411/8	این شاهان صفوی و درباریان آنها با توجه به درآمد مالی و عواید حاصل از مالیات و تجارت به ایجاد سنگ‌فرش راه‌ها نیز مبادرت می‌ورزیدند. چنانچه از نمونه‌های آن راه فرح‌آباد بود: خواندمیر در مورد این مسیر می‌نویسد: «این راه را تا ساری

کد	دلالت	منبع	متن
			<p>که ۴ فرسنگ بود به سنگ و گچ برآوردند که گل‌ولای در عبور و مرور زحمت ندهد.</p> <p>نتیجه این کار آن شد که استفاده از سواحل و جنگل‌های زیبای مازندران برای طبقات مرفه ممکن شد و به قول مورخان: «جمع ارکان دولت منازل خوب و عمارات مرغوب به جهت خود ساختند».</p> <p>برای استفاده از این تأسیسات لزوم یک راه مناسب کوهستانی احساس می‌شد و به دستور شاه عباس اول «راه مازندران را از ابتدای سوادکوه پله‌ای عالی بر رودهای بزرگ بسته و تماماً را به سنگ و گچ و آهک و آجر پهن ساختند».</p>
۳۰	توسعه راه‌سازی		
۳۱	وجود برنامه مدون در راستای تسهیلات زیربنایی راه‌سازی	Q:411/8	<p>این اقدامات تنها توسط شاهان صفوی انجام نمی‌شد، بلکه حکام و فرمانداران او نیز طبق برنامه‌ای که داشتند موظف بودند چنین کارهایی را انجام دهند. ساختمان همین راه‌های مازندران به مباشرت میرزا تقی وزیر مازندران انجام شد.</p>
۳۲	توسعه راه‌سازی و خدمات عمومی پاس‌خگویی به موقع و متناسب با نیازها و مشکلات مسافران	G:22/3 M:132	<p>سنگ‌فرش راه در چند نقطه دیگر از ایران نیز انجام شده بود، از جمله راه میانه و زنجان که از رودخانه عبور می‌کرد، شاه عباس تمام آن را سنگ‌فرش کرد تا در رطوبت و یخبندان کاروان بتواند عبور کند.</p> <p>اسکندر بیگ منشی در مورد سنگ‌فرش مازندران می‌نویسد: «چون شارع مازندران از بسیاری باران غالباً گل‌ولای بود و چهارپایان قوافل در آن فرو می‌رفتند، شاه عباس به میرزا تقی وزیر مازندران حکم کرد از ابتدای حدود سوادکوه پله‌ای عالی بر روی رودهای بزرگ ببندد و تمامی راه را با سنگ و گچ و آهک و آجر بسازد و خیابان پهنی احداث کند و در دو طرف خیابان درخت غرس</p>

کد	دلالت	منبع	متن
			<p>نماید تام عبور قوافل و عابرین با وسعت و صفا شود و تمام مخارج راه را شاه عباس متحمل شد و این راه در سال ۱۰۳۱ به اتمام رسید چنان که تاریخ انجام آن «کار خیر» می باشد. وی نیز نوشته است که: «خیابان فرح آباد تا ساری را که تخمیناً چهار فرسخ می شود طرح انداخته سنگ بست نموده اند».</p>
۳۳	کسب سود از توریسم و گردشگری	R:49	<p>در این زمان به علت اینکه شاه عباس اول در فکر آبادانی تمام نقاط کشور بود، هنرمندان و معماران از همه جا به سوی اصفهان می آمدند. در عصر او، روابط ایران با کشورهای اروپایی وسعت یافت؛ در نتیجه رفت و آمد هیئت های سیاسی و بازرگانی به ایران شدت گرفت و نوآوری های تازه ای از هنر و معماری خارجی، در صحنه های ساختمانی ایران راه پیدا کرد. شاه پیوسته درصدد توسعه تجارت خارجی کشور بود و از این نظر سعی داشت تا رضایت مسافران و کاروانیان داخلی و خارجی را فراهم سازد؛ به همین منظور دستور داد این بناها را در گوشه و کنار کشور و بر سر راه ها ایجاد کنند</p>
۳۴	گسترش تجارت ایران با کشورهای اروپایی در دوران صفویه	C:68 S:114-115	<p>در دوره صفویه روابط تجاری ایران با کشورهای انگلیس، هلند و بعد فرانسه گسترش یافت. آنها ابتدا نه به عنوان استعمارگر و با نیروی نظامی بلکه به عنوان تاجر وارد ایران شدند. کمپانی هند شرقی انگلیس بعد از سال ۱۶۹۴ق/ ۱۶۱۵م به مدار اقتصادی ایران کشیده شد. این کار به دو دلیل صورت گرفت: خرید ابریشم به طور مستقیم از ایران و صدور بسیاری از کالاهای اروپایی و آسیایی به ایران به جای پول نقد ابریشم. کمپانی هند شرقی هلند با به کار گرفتن آمیزه ای از الگوی</p>

کد	دلالت	منبع	متن
۳۵	راهبرد تجارت متقابل با ممالک خارجی و ایجاد امنیت برای آنان توسط شاه عباس		نظامی پرتغال و الگوی بازرگانی انگلستان، مدل قدرتمندی به وجود آورد. توسعه تجارت بستگی به روابط مناسب با کشورهای خارجی به ویژه اروپاییان داشت و اقدام اصلی شاه عباس در این زمینه ایجاد روابط بازرگانی با ممالک خارجی بود تا کالاهای ایرانی، چینی و هندی را که از ایران می‌گذشت، در کمال امنیت به آن کشورها برساند. شاه عباس با مسیحیان که می‌توانستند روابط او را با ممالک اروپا به علت هم‌کیشی تحکیم کنند، رفتار بسیار ملایم داشت و چندین هزار ارمنی را به دلیل نقش گسترده آنان در تجارت خارجی، از سرحدات عثمانی و جلفا به اصفهان کوچ داد.
۳۶	توسعه بندر عباس و ایجاد امنیت در آن در زمان شاه عباس برای افزایش تجارت خارجی	T:14	شاه همچنین بندر هرمز و بندر جرون را که بعدها به نام خود او «عباسی» یا «بندر عباس» نامیده شد، توسعه داد و امنیت آنجا را به کمک حکمرانان وفادار خود در فارس و کرمان تأمین کرد که حتی گاهی بیش از ۳۰۰ کشتی از کشورهای مختلف در لنگرگاه هرمز جمع می‌شدند و همیشه چهارصد تاجر در آن شهر اقامت داشتند.
۳۷	اهتمام صفویه به داشتن ارتش منظم	V:450 G:1191	شاه طهماسب با تشکیل سپاه قورچی شالوده یک نیروی نظامی مطیع شاه را بنیان نهاد. این سپاه در زمان شاه عباس به اوج قدرت رسید. شاه عباس مقرری قورچیان را از خزانه شاهی پرداخت کرد. شاه عباس به قورچیان اعتماد داشت و نگهبانی کاخ‌ها و چادرهای شاهی را هنگام لشکرکشی به عهده قورچیان گذاشت.

کد	دلالت	منبع	متن
۳۸	تبدیل ایالات از ممالیک به خاصه در جهت افزایش قدرت نظامی و سیاسی	W:159-160	شاه عباس اول با تشکیل «غلامان خاصه شریفه» به این نیروی سوم شناسایی رسمی عطا کرد و بخش مهمی از تشکیلات اداری کشوری و لشکری را به آنها واگذاشت... بنیان مالی سازمان غلامان، به گونه‌ای کامل از نظام شبه‌فئودالی که قزلباشان موجب خود را از آن دریافت می‌کردند، متفاوت بود. برای تهیه و تدارک پول برای پرداخت به غلامان شاه‌عباس اول شمار رو به افزایشی از ایالات را از ممالیک به خاصه تغییر داد و به آنها سپرد. غلامان مانند حکام ایالات خاصه گماشته می‌شدند و درآمد آن ایالات از سوی داروغه‌ها یا مأمورانی که مستقیماً از سوی شاه برگزیده می‌شدند، گردآوری می‌شد. این مبالغ بیشتر به جای انتقال به خزانه حکومتی مستقیماً به خزانه شاهی واریز می‌شد. با افزایش تبدیل ایالات از ممالیک به خاصه اقتدار آنها نیز افزایش می‌یافت و مبالغ پولی که برای خزانه شاه گردآوری می‌شد، بالا می‌رفت و شاه با تقویت عنصر نیروی سوم، از اقتدار بیشتری برای تغییر جامعه ایران برخوردار می‌شد.

با توجه به دلالت‌های جدول بالا می‌توان نقش ساختارهای مالی در تقویت امنیت ملی را به شرح زیر تبیین نمود:

نقش (۱). تأمین منابع مالی مورد نیاز برای اصلاح شبکه ارتباطی کشور راه‌سازی

صفویه از رهگذر اصلاح ساختار مالی به درآمدهای بیشتری رسید و سپس توانست برای بهبود شبکه ارتباطی هزینه نماید. کاروان‌سراسازی از زمان شاه اسماعیل شروع شد و در زمان شاه عباس اول مدیریت بهینه‌ای در این امر به وجود آمد. شاه عباس اول کاروان‌سراهای زیادی را در سراسر کشور بنا نمود، یا به تعمیر و بازسازی آنها

پرداخت؛ به طوری که به علت تعداد زیاد ساختمان کاروان‌سراها در عصر این پادشاه، وی مقام پدری یافته بود. در عصر او، روابط ایران با کشورهای اروپایی وسعت یافت؛ در نتیجه رفت و آمد هیئت‌های سیاسی و بازرگانی به ایران شدت گرفت. شاه پیوسته درصدد توسعه تجارت خارجی کشور بود و از این نظر سعی داشت تا رضایت مسافران و کاروانیان داخلی و خارجی را فراهم سازد؛ به همین منظور دستور داد این بناها را در گوشه و کنار کشور و بر سر راه‌ها ایجاد کنند (احسانی، ۱۳۸۰، ص. ۴۹).

علاوه بر این شاهان صفوی و درباریان آنها با توجه به درآمد مالی و عواید حاصل از مالیات و تجارت به ایجاد سنگ‌فرش راه‌ها نیز مبادرت می‌ورزیدند (کد ۲۹).

در مورد ایجاد راه‌ها و برقراری امنیت در آنها باید اشاره کرد که: اولاً، راه‌های اساسی عبور کاروان‌ها در این دوره فراهم شد و ثانیاً، وسایل استراحت مسافرین و بازرگانان در راه‌ها تأمین شد. به طوری که امروزه هنوز راه‌هایی که به نام «راه شاه عباسی» در دوره صفویه معروف است. آنها در این دوره با داشتن برنامه مدون به توسعه راه‌ها و ایجاد تسهیلات رفاهی همراه با نوآوری‌های بی‌بدیل پرداختند و از این طریق توانستند شرایط مناسبی برای مسافران مهیا کنند (کد ۲۹ تا ۳۲). این فعالیت‌ها باعث شد سود مناسبی از توریسم و گردشگری نصیب این حکومت شود (کد ۳۳).

نقش (۲). توسعه بنادر در جهت توسعه تجارت خارجی

نقش دیگر این حکومت تجارت با کشورهای اروپایی بوده است که از طریق انحصار در بعضی از کالاها و تمرکز بر مزیت‌های نسبی تلاش شد به سمت تجارت متقابل حرکت شود (کد ۳۴ و ۳۵) و این شرایط در زمان شاه عباس دوم به دلیل توسعه بنادر و امنیت مناسب و همچنین صلح بلندمدت در کشور به اوج شکوفایی رسید (کد ۳۶).

در این دوران تجارت ایران با ممالک دیگر، از شرق به وسیله بازرگانان ترکستان، هندوستان، چین، انگلستان، اسپانیا و هلند و از مغرب به وسیله تجار ونیزی و ارمنی صورت می‌گرفت. روابط ایران با دولت ونیز در زمان شاه عباس اول بیشتر صورت اقتصادی و تجاری داشت (فلسفی، ۱۳۵۸، ص. ۱۹۳۷).

شاه عباس با مسیحیان که می‌توانستند روابط او را با ممالک اروپا به علت هم‌کیشی تحکیم کنند، رفتار بسیار ملایم داشت و چندین هزار ارمنی را به دلیل نقش گسترده

آنان در تجارت خارجی، از سرحدات عثمانی و جلفا به اصفهان کوچ داد... (باستانی پاریزی، ۱۳۵۷، صص. ۱۱۵-۱۱۴). دلیل تمایل آنها به این کوچ را می‌توان امنیت، ایجاد شرایط مناسب اقتصادی برای تجارت خارجی آنها و از طرفی انحصار کشور در برخی کالاها عنوان نمود که خود نتیجه عملکرد مثبت این حکومت در توسعه ساختارهای مالی این بخش بود. توسعه بندرعباس و بندر هرمز که نقش مهمی در تقویت قدرت سیاسی اقتصادی کشور داشت نیز مرهون رشد عایدات مالی حکومت، صلح بلندمدت و تدابیر شخص شاه عباس اول بوده است.

نقش (۳). ایجاد ارتش منظم و منسجم

از زمان شاه اسماعیل اول قدرت شاه بستگی به تعداد قزلباشان مطیع شاه ش داشت. عاملی که موجب وابستگی شاهان صفوی به سران قزلباش بود رسم طایفه‌ای برای اطاعت افراد طایفه از رئیس خود بود. قزلباشان در هر موردی حتی در نبردها فقط دستورهای رئیس طایفه خود را اجرا می‌کردند و شاه اگر دستوری داشت می‌بایست به رئیس طایفه و او به افراد طایفه‌اش ابلاغ می‌کرد. در نتیجه شاه طهماسب با تشکیل سپاه قورچی شالوده یک نیروی نظامی مطیع شاه را بنیان نهاد. او با آنکه سال‌های دراز پادشاهی کرد از آن حد فراتر نرفت و کار خود را ناتمام گذاشت. بی‌گمان یکی از علت‌های آن خست فوق‌العاده شاه طهماسب بود. او چون می‌بایست حقوق قورچیان را از خزانه خود می‌پرداخت تعداد آنان را افزایش نداد. با آنکه قورچیان وظیفه نگهبانی و تأمین امنیت کاخ‌های شاهی را بر عهده داشتند و هر یک از آنها به فراخور موقعیت خود از پنج تا ۵۰ نفر ملازم داشت، شاه طهماسب حقوق آنان را مدت ۱۴ سال تا پایان حیات نپرداخت (پارسادوست، ۱۳۸۸، ص. ۴۵۰).

اما به قدرت رسیدن شاه عباس اول وضعیت قورچیان را دگرگون نمود به طوری که شاه عباس از خیره‌سری سران قزلباش و آنچه آنان با اعضای خاندان شاهی از زمان شاه طهماسب تا نشانده شدن او به تخت شاهی عملی نموده بودند آگاهی داشت و تکمیل کار ناتمام نیایش شاه طهماسب در مورد قورچیان را کافی ندانست. او به درستی دریافت چنان ارتشی که زیر نظر فرماندهی واحد قرار ندارد و تابع رسوم سنتی و قدیمی طایفه‌ای است، نمی‌تواند برنامه‌های سنگین او را در داخل و خارج کشور به

مورد اجرا بگذارد. او به ارتش مجهز و بانضباطی که زیر نظر مستقیم او باشد برای اجرای مقاصد خود نیاز داشت و چاره را در بهم‌ریختگی تشکیلات قدیمی و استوار ساختن شالوده سازمانی جدیدی برای ارتش دانست. شاه عباس ابتدا به قورچیان پرداخت و آنان را عموماً از میان قزلباشان نیرومند، دلیر و جنگاور انتخاب کرد. تشکیل سپاه قورچی از قزلباشان نظر بر جلوگیری از گرده‌همایی قزلباشان و توطئه علیه خود داشت. او نیز هر گونه ارتباط قورچی را با طایفه خود قطع کرد و چون یکی از علت‌های وابستگی قزلباشان به رئیس طایفه‌اش دریافت مقرر بود، شاه عباس مقرر کرد قورچیان را از خزانه شاهی پرداخت کرد. شاه عباس به قورچیان اعتماد داشت و نگهداری کاخ‌ها و چادرهای شاهی را هنگام لشکرکشی به عهده قورچیان گذاشت (تاورنیه، ۱۳۳۶، ص. ۲۵۳).

بر خلاف دوران ابتدایی حکومت صفوی که به دلیل مشکلات مالی قورچیان ناراضی بودند، در زمان شاه عباس بودجه نظامی به حد کافی تعیین شد و سپاه صفوی به اوج قدرت رسید (کد ۳۷). این مهم در پرتو انتقال قدرت از ممالیک به خاصه صورت گرفت (کد ۳۸). اگرچه این تغییر نقش مهمی در افزایش قدرت نظامی به واسطه ایجاد ارتش سوم (ارتش غلامان) و تأمین منابع اقتصادی ارتش و همچنین کنترل قزلباشان داشت اما به عقیده مورخان این اقدام باعث سرخوردگی جناح نظامی قزلباش‌ها شد و در نتیجه عدم حمایت آنها از حکومت صفویان در هنگام حمله افغان‌ها، باعث فروپاشی صفویان شد.

نتیجه‌گیری

دولت صفویه بعد از تثبیت پایه‌های قدرت خود با استفاده از ساختارهای مالی و تقویت آنها توانست ایلات ترک را به عنوان عنصری مسلط در قدرت سیاسی کنار زند و تجدید سازمان حکومت را به عنوان قدرت برتر و مستقل کشور بر پایه‌های خاص باثباتی چون دیوان‌سالاری، ارتشی ثابت، عواید و درآمدهای وسیع و مستقل و غیره به انجام رساند که البته نتایجی بسیار مهم به دنبال داشت، به ویژه در ارتقا و تحکیم موقعیت نهاد سلطنت تا مرتبه مطلقیت سیاسی بس مؤثر افتاد. ظهور ادوار صلح و آرامش نسبتاً با دوام پس از زورآزمایی‌های اولیه با رقبای خارجی، تلاش در برقراری

مناسبات با دول مختلف اروپایی... (پیگولوسکایا، ۱۳۵۳، صص. ۲۵۳-۲۵۲). آنچه از نتایج این تحقیق برمی‌آید استقرار امنیت در پرتو تغییرات مهم اقتصادی دولت صفوی خصوصاً در دوران شاه عباس می‌باشد. نمونه‌های کم‌نظیر در رونق تجارت داخلی و خارجی از طریق تشویق تجار و همچنین حمایت از تاجران خارجی از طریق دادن امتیازات مختلف به صورت میان‌مدت در امور تجاری کشور و مدیریت مستقیم امور تجاری با دعوت از شرکت‌های تجاری جهت بهره‌بری از منافع تجاری در داخل کشور و اجرای طرح انحصارات کالایی تجاری در داخل و خارج کشور و اقدامات مربوط به توسعه اماکن تجاری مثل بازارها و عمارات مرتبط با گسترش فعالیت‌های تجاری مثل راه‌سازی، کاروان‌سراسازی و آب‌انبارها و تأمین امنیت آنها از طریق خرید تسلیحات نظامی بوده است که استفاده از عواید آن به توسعه امنیت دفاعی منجر شد. نکته قابل توجه در این پژوهش آن است که تمرکز این مقاله بر دوران شاه عباس و شاه طهماسب صفوی بوده است و استفاده از این ساختارها در تقویت امنیت ملی برای کل این دوران قابل تعمیم نمی‌باشد چراکه با وجود این ساختارهای مالی در دوره شاه سلطان حسین به دلیل بی‌تدبیری‌های به وجود آمده، نظام یکپارچه و قوی ایجاد شده توسط شاهان مذکور، فروپاشیده شده است.

نمودار شماره (۱): خلاصه نتایج

(طراحی توسط نویسندگان)

کتابنامه

- آدمی، علی؛ خضریان، مهدی؛ عباس زاده، هادی؛ یزدانپناه، مهدی (۱۳۹۰). «الزامات گذار به امنیت پایدار»، دانش سیاسی. ۷(۲)، ۲۷-۵.
- احسانی، محمدتقی (۱۳۸۰). *یادی از کاروان‌سراها، رباط‌ها و کاروان‌ها در ایران*. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۹۱). «تعاملات مشارکت سیاسی و امنیت ملی از منظر امام خمینی»، پژوهش‌های انقلاب اسلامی. ۱(۳)، ۳۳-۵۴.
- افتخاری، اصغر (۱۳۷۹). «امنیت در حال گذار (تحول معنای امنیت در قرن بیست و یکم)». *فصلنامه مطالعات راهبردی*. ۴(۱۰)، ۲۸-۴۳.
- افتخاری، اصغر (۱۳۸۱). *مراحل بنیادین اندیشه در مطالعات امنیت ملی*. تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- افتخاری، اصغر (۱۳۹۱). «اصول امنیت اجتماعی شده در اسلام: مطالعه موردی سوره‌های مبارکه اعراف، یونس، و صافات»، دانش سیاسی. ۸(۱)، ۳۵-۵.
- افتخاری، اصغر (۱۳۹۴). «منظومه مفهومی خرد امنیت اجتماعی شده در سیر پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)»، دانش سیاسی. ۱۱(۱)، ۵-۴۴.
- افتخاری، اصغر؛ شهباز، حسن (۱۳۹۸). «کالبدشکافی ابعاد امنیت از منظر آیت الله مهدوی کنی»، دانش سیاسی. ۱۵(۲)، ۳۱۷-۳۴۶.
- ایمان، محمدتقی و نوشادی، محمودرضا (۱۳۹۰). «تحلیل محتوای کیفی»، عیار پژوهش در علوم انسانی، ۳(۶)، ۱۵-۴۴.
- باستانی پاریزی، محمدابراهیم (۱۳۵۷). *سیاست و اقتصاد عصر صفوی*. تهران: صفی‌علیشاه.
- بهرام‌زاده، محمد و اخوان نیک، هدی (۱۳۹۶). «ساختار نظام اداری - مالی دوران صفوی و مقایسه آن با دوران قاجاریه»، *مطالعات ایران‌شناسی*. ۳(۷)، ۲۲-۵۸.
- بوزان، باری؛ ویور، الی و دوویدل، پاپ (۱۳۸۶). *چهارچوبی تازه برای تحلیل امنیت* (علیرضا طیب، مترجم). تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- پارسادوست، منوچهر (۱۳۸۸). *شاه عباس اول*. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- پیگولوسکایا و نیناویکتوروونا (۱۳۵۳). *تاریخ ایران از باستان تا سده هیجده میلادی* (کشاورز، مترجم)، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی.
- تاجبخش، احمد (۱۳۴۰). *ایران در زمان صفویه*. تبریز: کتابفروشی چهر.

- تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۱). *مقدمه‌ای بر استراتژی‌های امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: فرهنگ گفتمان.
- تارورنیه، ژان باپتیست (۱۳۳۶). *سفرنامه تارورنیه* (نوری، مترجم). تهران: کتابخانه سنایی.
- تقوی، مهدی؛ محمدی، تیمور؛ شاکری، عباس و نصر اصفهانی (۱۳۹۴). «محمد»، مدیریت فرد. ۲(۴۳)، ۹۳-۱۱۲.
- جاوید، محمدجواد (۱۳۹۱). *روش تحقیق در علم حقوق*. تهران: مخاطب.
- جمالزاده، ناصر و درستی، احمد (۱۳۸۹). «جامعه‌شناسی سیاسی دولت: گسست در پیوند نخبگان و ساخت دولت در عصر صفوی»، دانش سیاسی. ۶(۲)، ۷۳-۱۰۶.
- حاجی یوسفی، امیر محمد؛ بغیریف علی (۱۳۹۰). «وضعیت مطالعاتی تدوین سند استراتژی امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران»، دانش سیاسی. ۷(۲)، ۶۹-۹۷.
- حمزه‌پور، علی (۱۳۹۷). *راهبردهای امنیتی: سیاست‌های خارجی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- رضوانی، روح‌الله (۱۳۸۹). «تحلیل محتوا»، فصلنامه پژوهش. ۲(۱)، ۱۵۶-۱۳۷.
- سانسون (۱۳۴۶). *سفرنامه سانسون: وضع کشور شاهنشاهی ایران در زمان شاه سلیمان صفوی؛ تحقیق و مطالعه دقیق درباره آداب و اخلاق و حکومت ایران* (تقی تفضلی، مترجم) تهران: تقی تفضلی.
- سیوری، راجر (۱۳۸۰). *ایران عصر صفوی* (کامبیز عزیزی، مترجم). تهران: نشر مرکز.
- شاردن، ژان (۱۳۴۰). *سیاحت‌نامه شاردن* (محمد عباسی، مترجم). تهران: امیرکبیر.
- طباطبایی، محمد؛ حسینی، سید محمد حسین (۱۳۹۹). «تاثیر ژنوم ژئوپلیتیک کشورهای ساحلی دریای خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران»، دانش سیاسی. ۱۶(۲)، ۴۸۶-۴۶۱.
- فلسفی، نصرالله (۱۳۵۸). *تاریخ زندگانی شاه عباس اول*. تهران: دانشگاه تهران.
- فوران، جان (۱۳۸۰). *تاریخ تحولات اجتماعی ایران* (احمد تدین، مترجم). تهران: رسا.
- قمی، قاضی احمد (۱۳۵۹). *خلاصه‌التواریخ* (به تصحیح دکتر احسان اشراقی). تهران: دانشگاه کریمی موغاری، زهرا و خرمی مقدمی، آزاده (۱۳۹۴). «بررسی عملکرد اقتصادی ایران در عصر صفوی و مقایسه آن با اروپای قرن ۱۷ با رویکرد نهادی»، نشریه برنامه و بودجه. ۶(۲)، ۴۴-۱۵.
- قیصری، نورالله (۱۳۹۲). «امنیت پایدار نظام جمهوری اسلامی ایران»، دانش سیاسی. ۹(۱)، ۴۵-۶۲.
- کوزنتس (۱۳۷۲). *رشد نوین اقتصادی* (مرتضی قره‌باغیان، مترجم). تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.

نقش ساختارهای مالی در تقویت امنیت ملی در دوره صفویه / امیرحسین شماعی زاده و دیگران *نقش سیمای* ۱۳۷

ماندل، رابرت (۱۳۷۷). *چهره متغیر امنیت ملی* (پژوهشکده مطالعات راهبردی، مترجم). تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

موسوی دالینی، جواد؛ مودت، لیدا و حکیمی پور، اکبر (۱۳۹۷). «کاربرد اصطلاحات مالی در نظام دیوانی عصر صفویه»، *فصلنامه تاریخ اسلام و ایران*. ۲۸(۳۷)، ۱۷۳-۱۴۹.

ورداسی، ابوذر (۱۳۵۴). *علل کندی و ناپیوستگی رشد فتودالی در ایران*. تهران: چاپار.

پروپوزیشن گاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی